

УДК 930(497.11)
001.8:930.1

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2018.1.kri.177-187>

Научна критика и полемика

Примљена: 6. 3. 2018.

Прихваћена: 19. 3. 2018.

Гордана КРИВОКАПИЋ ЈОВИЋ
Институт за новију историју Србије
gordanajovic228@gmail.com

Научна критика и стручне рецензије: искуство уредника 2005–2016.*

Апстракт: На основу општег и посебног знања о историји европске историографије и ревизионистичким покретима у њој, као и на основу уредничког искуства, скицирани су основни проблеми писања већих и мањих студија и чланака у српској историографији, са посебним нагласком на типологију и проблеме научног рецензирања.

Кључне речи: српска историографија, европски историјски ревизионизам, типологија историјских студија/чланака, типологија рецензија, Херберт Батерфилд, Доменико Лосурдо

Увод

За продубљено разматрање проблема научне критике и стручних рецензија нужна је оквирна анализа општег стања наше историографије. Тек контекстуализован тај проблем добија јасне црте и пуну боју.

Наша српска историографија следи неколико токова који су више критични један према другоме него што се критички односе према историјским садржајима који су им у фокусу. Та међусоб-

* Допуњено излагање на скупу „Научна критика и стручне рецензије“, одржаном 17. маја 2017, у оквиру циклуса Српска историографија данас. Текст је резултат рада на пројекту *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (N^o 47019) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

на „критичност“ више личи на идеолошко-политички сукоб него на промишљање прошлости којом се баве они, или они други, из одређене идејне перспективе. Не може се говорити о критичком промишљању прошлости, не може се говорити о култивисању слике прошлости,¹ кроз негирање или занемаривање оног „другог“ историјског тока који се види као противнички. Може се говорити о критичком промишљању „противничке“ историографије.

Наравно, тих неколико токова чине пре свега историографија која следи „југословенски ток“ српске историје и она која следи само „српски ток“, односно уже српски ток своје историје. Оба тока су сложена и имају своје тачке сусретања, из којих се види да се полако конституише једна нова национална историографија. Главно питање које се ту поставља јесте са каквим општим друштвеним, економским, политичким, културним и другим идејама се тај нови ток националне историје спаја. Шта узима од идеја из европског историјског наслеђа, шта од наслеђа из „окружења“ (што је еуфемизам за некадашњи југословенски простор), а шта од оригиналног наслеђа властитог простора. Да будемо сасвим прецизни, ради се о темама које су се наметнуле (из политичких разлога) или биле изабране као оне које подлежу ревизији. На тачкама ревизије се јасно види које су идеје у питању, а потичу из ширег европског окружења (западног, средњоевропског и источноевропског) или су њихова локална верзија.

У српској историографији нема залагања за југословенску идеју, ма шта она значила, као ни наклоности за југословенску државу, ни ону прву, а ни социјалистичку. Једноставно се не може уочити синдром наклоности према југословенској прошлости. Било из јасних или мање видљивих идеолошких разлога, што се односи на социјалистичку Југославију; било због отвореног или прикривеног антијугословенства, било због тако привлачне равнодушности према феномену који је обележио две стотине година српске историје. Али зато има озбиљног и систематског истраживања југословенске историје у целисти, на више угледних места.² Свеобухватно се испитује, са више или мање успеха, југословенско искуство српске нације

1 Herbert Butterfield, Introduction, *The Whig Interpretation of History*, (London: Pelican Books, 1973), 11–15.

2 На Филозофском факултету у Београду, на Катедри за историју Југославије Одељења за историју, затим у Институту за савремену историју у Београду (ИСИ) и Институту за новију историју Србије у Београду (ИНИС).

у целости. Може се рећи да се југословенска прошлост на неки начин национализује, (па се опет из дубине историје види комплементарност српске и југословенске и националне и државне идеје). Поред озбиљних покушаја да се та прошлост објективизује и култивише, са становишта српског положаја и улоге у њој, има и екстремнијих тенденција. Две су се тачке у непосредној прошлости Срба наметнуле као могуће полазишне тачке за будућност. Избор обе сведочи о аберацији југословенског искуства, позитивног и негативног, као полазишног врела за будућност. Искуство најзначајнијег модерног феномена у историји Западног Балкана.

У том смислу је ваљда квалитет, не само за историјску науку већ и за савременост, па и за будућност, да се свеобухватно истражује југословенство у целости, наша непосредна прошлост, она која је у последњих две стотине година, од уласка Срба у модерно доба, обележила то раздобље.

Има историчара који сматрају да је Југославија настала из корена па ју је у корену требало сасећи. Тиме су објашњавали природу бруталног рата који нам се догодио 1991–2001, као и западнобалкански спецификум „рат села против села“.³

Једна од полазишних тачака у српској прошлости се види у Србији пред Први светски рат и током њега. Друга полазна тачка се види у окупираној Србији током Другог светског рата. Испитивање оба периода, оба велика преломна тренутка, где је политичка позадина далеко израженија код испитивања времена Другог светског рата и повезана са питањем рехабилитације, део је светског тренда ревизије два највећа сукоба у историји модерне епохе. Обе ове ревизије које долазе из света носе у себи бројне предзнаке, углавном негативне, који се односе на Југославију, Србе и Србију. Није ту само у питању „повод“ за избијање Првог светског рата који се претворио у „одговорност“ за тај рат већ и, на пример, улога и дело Николе Пашића, балканског „Кавура“, творца Југославије, који се види као балкански „сомнабул“.⁴

3 „Milorad Ekmečić: Jedino protiv Srba su svi složni“, intervju u: *Pečat*, 12. 5. 2011, datum pristupa 8. 3. 2018, <http://www.pecat.co.rs/2011/05/milorad-ekmecic-jedino-protiv-srba-su-svi-slozni/>

4 Миле Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија. Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, (Београд: Медија центар Одбрана, 2014); Christopher Clark, *The Sleepwalkers – How Europe went to War in 1914*, (London: Harper, 2012).

За сада, научна историографија у Србији ограничено дира у југословенско наслеђе, више у форми „разобличавања“ неких феномена југословенства, њиховог парцијалног сагледавања и сл.⁵ Нарочито су у фокусу „партизанско југословенство“ и делимично социјалистичка Југославија. До скора се није дирало у период стварања Југославије и улогу Срба у њој.⁶ Али и даље се евазивно користи као свој целокупан корпус југословенске историографије. Ради се пре свега о Катедри за историју Југославије Одељења за историју Филозофског факултета Београдског универзитета, Институту за савремену историју у Београду и Институту за новију историју Србије у Београду, као и о Институту за стратегијска истраживања (који је делом наследио некадашњи Војноисторијски институт и Војни архив); ту су и Архив Југославије и Музеј Југославије.

Ако и има истраживања „на парче“ (тзв. *piece-meal research*) која исправљају „југословенску историју“ у детаљима, споро се ревалоризује целина и реорганизују шири простори и линије у светлости ових открића. Херберт Батерфилд говори о тенденцији да се ново истраживање као закрпа постави на стару причу/историју, чак и када то детаљније истраживање мења цео садржај, односно доводи у питање целину теме.⁷ Таквих је случајева било и током нашег уредничког искуства. Али и обрнутих такође, када је ново истраживање потврђивало „стару причу/историју“ и када се идеолошким закрпама покушавало бити у тренду. Дакле, да кажемо да нас „изузеци и детаљи“ не спречавају да мапирамо ширу историју по истом обрасцу све време. „Ти детаљи-изузеци су доиста изгубљени у комбинованом процесу распоређивања и скраћивања којим достижемо наш општи поглед опште историје“, вели Батерфилд.⁸

Преломи и прелази у европској историји, као и историографије из тога проистекле, чинили су и чиниће да се одржава и смењује левичарски или десничарски синдром, нарочито у мањим европским историографијама. Пут до великих идеала објективног мишљења и историјске истине је трновит и не зависи од знања и способности историчара, већ од трендова, како у историјској науци тако

5 Коста Николић, *Мит о партизанском југословенству*, (Београд: Завод за уџбенике, 2015).

6 Čedomir Antić, „Srpska elita nije razumela vreme. (Kako je Pašić u Nišu zauvek odbio 'Veliku Srbiju' i odlučio se za Jugoslaviju, *Nedeljnik* br. 317)“, *Nedeljnik*, br. 318, 15. februar 2018.

7 Butterfield, *The Whig Interpretation*, 14.

8 Исто.

и у политици. На општем плану томе је готово немогуће стремити, а зацртане опште токове историје који важе за шире временске периоде једне епохе тешко је мењати. Иако се чини да тако настају сурогати од историје и да се губи њена животност.

Европски и светски историографски трендови

Дакле, постоји озбиљна дискрепанција између историчара специјалисте и оног који се бави општом историјом. Историчар специјалиста не мора као нужан да има тзв. приступ историографији, онај који је увек видљив када се исписује општа историја. На Западу се сматра да је још увек доминантна виговска теорија историје и из ње проистекла виговска интерпретација историје, и поред свих критика које је претрпела током 30-их и 40-их година 20. века.⁹ Она види садашњост као резултат прошлости, па прошлост представља као неизбежан прогрес, напредовање ка све већим слободама и све већој просвећености, оличеним у модерним демократијама и уставним монархијама. У историји науке, па и у историји историографије, овај приступ је почео да се напушта 70-их година, па се може рећи да је данас доминантна торијевска интерпретација историје наука, па и историје историјске науке. Торијевска интерпретација је наравно снажан контрапункт марксистичкој интерпретацији историје која се ширила током целог 20. века и била јака подлога комунистичким режимима.¹⁰

Какве су садашње историографије друштва и држава на тзв. Западном Балкану, некадашњем југословенском простору? Оне нису ни виговске, ни торијевске, ни марксистичке. Оне само наизглед личе на виговску интерпретацију историје, где се садашње стање малих националних држава, некадашњих југословенских република у покушајима да личе на западне демократије, пројектује на прошлост чији се ток види као напредовање ка том узвишеном идеалу. Једина невоља је што напредовање у слободама и просвећености почива на националном колективитету а не на индивидуи. И ту се види беда простора на коме живимо, где су дубоко укореењени национал-

9 Michael D. Gordin, „The Tory Interpretation of History“, *Historical Studies in the Natural Sciences*, Vol. 44, Number 4, 413–423, datum pristupa 7. 3. 2018, https://static1.squarespace.com/static/5275adb7e4b0298e6ac6bc86/t/541c9084e4b0c4ad91be3587/1411158148634/HSN4404_04_Gordin.pdf

10 Исто.

ни и политички модели које је током неколико столећа промовисало Хабзбуршко царство. Тако да у том апсолутизовању само прошлост никако не иде на руку том узвишеном идеалу са гомилом ретроградних и фашистичких узора. Бег од југословенске прошлости је прилично раширен, да не кажемо свеопшти, чак и кад подразумева антифашизам, либералне друштвене идеје, идеје социјалне правде, достатну самосталност према споља.

Ревизионистички трендови у европским и светским историографијама иду на руку свеprisутном антијугословенству на Западном Балкану. Далеко од тога да оно што историчар са тих простора пише зависи од знања о историји тог простора, способности и од локалних прилика. Европски историографски ревизионистички трендови га подједнако одређују, ако не и више. Онако како је измењена геостратегија простора, мења се и историја простора. Сви стари актери историје простора су на делу, само други имају сада предност. Идеја еманципације простора, и према споља и према изнутра се изгубила у магли малих западнобалканских национализама.

Главне теме, главни садржаји европског историјског ревизионизма су већ јасно профилисани и у току су: Први светски рат, Други светски рат, фашизам–антифашизам, холокауст, политички ревизионизам. Најупадљивије је да антифашизам више није преобладајућа упоришна тачка европске интелигенције, која је некада снажно утицала на друштвене, политичке и културне токове па тиме и на историографију. У њеној орбити су се кретале, и крећу се, мале западнобалканске историографије. Сваки детаљ ове основне слике утиче и на историчаре у Србији. Више од опште слике историје, чији је југословенски детаљ битно измењен, на историчаре у Србији утичу ови европски трендови ревизије и читава политика ревизионизма. Зато наша историографија изгледа помало хаотично.

С друге стране, западнобалканске демократије, па и историографије, оставиле су мало простора, у својој неразвијености, даљем култивисању марксистичке историографије, што је део миљеа сваког иоле важног европског универзитета или институције која се бави историјском науком. Може се рећи да у нашој српској историографији има свега помало, али сигурно најмање марксистичке историографије. Пре свега у општем приступу, методу, и последично убличавању тема. Не треба мешати изучавање југословенског комунистичког покрета и југословенског социјализма, као и ужих националних варијанти овога, са марксистичким историографским

приступом. Мада има озбиљних истраживања, изучавања ових садржаја са другачијим приступом, са других полазишта.

Са марксистичке левице долази једна од најзначајнијих критика великих ревизионистичких подухвата у европској и англосаксонској историјској науци. Марксистички филозоф и историчар Доменико Лосурдо је испитивао све велике ревизионистичке покрете у европској и широј англосаксонској историографији кроз два века, од Француске револуције наовамо (до Ернста Нолтеа и Франсоа Фиреа) и закључио како је тим ревизионизмима ликвидиравана револуционарна традиција Европе, што је нарочито појачано денунцирањем Октобарске револуције и стаљинистичке епохе.¹¹

Типологија рецензија и проблеми рецензирања

О овој теми је најбоље говорити на основу искуства, рецензентског, менторског, уредничког и других. Мислимо да је могуће говорити о овоме и поред све деликатности саме ствари. Евентуална типологија рецензија би проистицала из саме њихове структуре, која садржи општу интелектуалну процену текста, истраживачко методолошку, концептуалну. Сходно томе су и рецензије општег типа у смислу опште интелектуалне процене, стручне када се тичу процене основне истраживачке и методолошке вредности, или пак стручно-научне (или само научне) када се процењује концепт и употреба шире литературе.

У позадини ове типологије је заправо типологија чланака, који у крајњој линији и доминирају сваком историографијом. Они немају снагу студија и монографија или пак сложеније структурираних књига, синтеза и сл., али не треба посебно наглашавати њихову важност за науку. Понекад се чланци и студије по својој важности пробију у ранг добрих и важних књига, и нису само ту да покрију оно што књиге нису учиниле. Квалитетан, односно интелектуално убедљив и научно стандардизован чланак је ређи у нашој историографији. То је онај у коме су уравнотежени и усклађени сви битни елементи научности једног текста (концепт, истраживање, метод). Ако узмемо да и даље националним историографијама, па и нашом, доминира као

11 Domenico Losurdo, *Il revisionismo storico. Problemi e miti*, (Roma-Bari: Gius. Laterza & Figli, 2015). Englesko izdanje: Domenico Losurdo, *War and Revolution. Rethinking the Twentieth Century*, (London: Verso, 2015), naročito uvodno poglavlje *Two Centuries Under Discussion: Historical Revisionism*.

општа методолошка поставка она позитивистичка, боља варијанта је логички позитивизам. Нама се чини да нашом историографијом, и оном у центрима и локалном, доминира општи позитивистички историографски модел (у смислу стварања у оквиру задатог циља „позитивистичке слике“ са јасно утврђеним чињеницама, непомерљивим итд.) и то истраживачкога типа. Упадљиво мање текстова следи логички позитивизам или пак неке сложеније форме у основи позитивистичког метода као нпр. компаративни метод, који даје сложенију и богатију позитивистичку слику, где је онда лакше раздвојити локалне од ширих процеса, локално деловање појединаца и група од ширег утицаја и деловања. Одсуство логичког позитивизма као општег приступа и метода чини да се теже уочавају преломне тачке у догађањима, парадокси, процеси, преокрети у понашању историјских личности, заједница, да се теже уочавају околности, опште и посебне (зато што се бави откривањем спољашње и унутрашње логике: деловања и понашања појединаца, догађања и др.).

Тај доминантни тип истраживачког чланка код нас има своје, да кажемо, доминантне добре стране и недостатке. Увек је добро у историји радити на грађи, већ виђеној или тек откривеној, макар да би се поново учили већ познати садржаји или, још важније, открили нови. Добро презентован стари или новооткривени историјски садржај, који почива на осмишљено груписаној и анализираној грађи је на крају крајева база наше науке. Увек ту има драгоцених чињеница и података. И наравно, у истраживачким текстовима се увек може разликовати упадљивије препричавање докумената од вађења података, чињеница и сл. из једног документа и грађења позитивистичке слике. Ако се примењује логички позитивизам, и нпр. уочавају одређени процеси кроз документа (могу се пратити и друге ствари), онда истраживачки чланак показује пуну снагу и моћ докумената, у свој њиховој разноврсности. Овај тип истраживачких чланака је ређи код нас... Наши истраживачи користе грађу најчешће исте провенијенције и у њеној унутрашњој повезаности, мало је комбинују са грађом другог порекла, па се стога мало баве околностима као непосредним контекстом догађања, мало се баве (по)везивањем мањих за шире процесе... мало се баве перцепцијом конкретне активности појединца у вези са целином његове активности и сл., а ово све у циљу бољег и представљања нечега или некога и виђења и разумевања.

Најслабију тачку за процењивање чланака и студија у нашој историографији представљају концепт/концептуализација једног чланка, као и контекстуализација основног, истраживачког дела текста чланка. Наши историчари просто беже од озбиљније и шире концептуализације чланка, као што неће да се баве ни тежим, озбиљнијим и финијим елементима контекстуализације свог истраживања, и то не само из практичних или опортуних разлога. Овде напомињемо да контекстуализација основног, истраживачког дела чланка подразумева у најмању руку солидно, ако не и јако добро познавање основне, али и шире литературе, колико год да је садржај заснован на новим документима нов. Добро познавање основне и шире литературе је основа и за развијеније концепције чланка. Ако под концепцијом, без које нема добро структурираног чланка, подразумевамо основну замисао неког историјског садржаја, његово основно виђење и разумевање, затим систем полазних идеја и ставова, онда за истраживачи тип чланка, који доминира у нашој историографији, можемо рећи да је прилично огољен. Разлози за ово су дубљи од практичних и опортуних, и наше је мишљење да су далеко од индивидуалне способности, или чак и извесних неспособности аутора. Они леже у дубоко поремећеним вредностима целине друштва, па самим тим и историјске науке као њеног дела. Због овакве сложености проблема са којима се сусрећу аутори, проблеми рецензирања текстова, иначе сложени, још више се умножавају... и током рада и на чланцима и током рецензентског рада отварају се велика питања ревизије разних историјских садржаја.

По нашем мишљењу, све ово је део једног истог великог питања конституисања нове, и надамо се модерне, српске историографије као научне дисциплине од изузетног националног значаја. То питање је прворазредно, и захтева ангажман не само целе струке него и друштва као таквог, посебно његовог образовног система и стручне, научне и шире јавности. То конституисање ће се сасвим извесно одвијати на више равни и у више праваца. Прво, у равни провере и веродостојности и вредности резултата српске историјске науке, а и југословенских историографија којима је она некада припадала; друго, које је везано за прво, у равни ревизије у историјској науци, било да она долази споља или изнутра; треће, у равни идеологије и у равни геостратегије простора.

Литература

- Бјелајац, Миле. *1914–2014: Зашто ревизија. Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*. Београд: Медија центар Одбрана, 2014.
- Butterfield, Herbert. *The Whig Interpretation of History*. London: Pelican Books, 1973.
- Clark, Christopher. *The Sleepwalkers – How Europe went to War in 1914*. London: Harper, 2012.
- Gordin, Michael D. „The Tory Interpretation of History“. *Historical Studies in the Natural Sciences*, Vol. 44, Number 4, 413–423. Datum pristupa 7. 3. 2018. https://static1.squarespace.com/static/5275adb7e4b0298e6ac6bc86/t/541c9084e4b0c4ad91be3587/1411158148634/HSN4404_04_Gordin.pdf
- Losurdo, Domenico. *Il revisionismo storico. Problemi e miti*. Roma–Bari: Gius. Laterza & Figli, 2015. Englesko izdanje: Domenico Losurdo, *War and Revolution. Rethinking the Twentieth Century*. London: Verso, 2015.
- Николић, Коста. *Мит о партизанском југословенству*. Београд: Завод за уџбенике, 2015.

Штампа

- Antić, Čedomir. „Srpska elita nije razumela vreme. Kako je Pašić u Nišu zauvek odbio 'Veliku Srbiju' i odlučio se za Jugoslaviju“. *Nedeljnik*, br. 318, 15. februar 2018.
- „Milorad Ekmečić: Jedino protiv Srba su svi složni“. Intervju u: *Pečat*, 12. 5. 2011. Datum pristupa 8. 3. 2018. <http://www.pecat.co.rs/2011/05/milorad-ekmecic-jedino-protiv-srba-su-svi-slozni/>

Summary

Gordana Krivokapić Jović

Scientific Criticism and Expert Reviews: Editorial Experience 2005–2016

Abstract: General and special knowledge about the history of European historiography and its revisionist movements, as well as editorial experience were used to identify the basic problems in writing large and smaller studies and articles in Serbian historiography, with special emphasis on typology and problems of scientific review.

Key words: Serbian historiography, European historical revisionism, typology of historical studies/articles, typology of reviews, Herbert Butterfield, Domenico Losurdo

Behind the complex problem of writing scientific/expert reviews, there are complex problems of writing scientific papers. The complex relation between the so-called general histories, which include a wider time frame and a general plan with interlaced main flows, and smaller studies and articles which are based on partial researches, is in the background of a delicate process of evaluation of the dominant scientific product in our historiography such as the so-called original scientific paper of article type. The writing of general histories requires a certain conceptual approach, which is always visible, and which is not typical of less comprehensive historical texts. Also, the writing of scientific/expert reviews in our country has been strongly influenced by the changed historical circumstances in Serbian communities outside the Yugoslav state framework, as well as by the European, but also a wider, historical revisionism, whose flows cross, split or clash with new flows of building national historiographies in so-called Western Balkans, including Serbia as well. This is all considered as a seemingly wide framework of a problem of reviewing scientific historiographic texts, but a framework that is felt in every aspect of what is written in Serbian historiography.